

Thomas Hylland Eriksen: Co je antropologie?

Překlad Marek Jakoubek a Lenka J. Budilová

Praha, Dokořán 2025, 232 s.

V českém prostředí se snad každý sociální antropolog opakovaně ocitá v situaci, kdy je požádán, aby srozumitelně vysvětlil, co jeho obor vlastně zkoumá. Nejde přitom pouze o laickou veřejnost: i část akademiků má stále tendenci spojovat antropologii především s biologickým studiem člověka. V takových chvílích osobně sahám k ustálené, poněkud zjednodušující charakterizaci, že antropologie je „sociologií malých skupin se specifickou metodou“, a doplňuji ji poukazem na klasickou podobu terénního výzkumu – dlouhodobý pobyt výzkumníka mezi členy určité komunity a následnou snahu interpretovat jejich sociální a kulturní svět. Zároveň připomínám, že současná antropologie se již dávno neomezuje na „exotické“ lokality, ale stále častěji se obrací k různým segmentům vlastní společnosti.

Taková vysvětlení sice plní svou komunikační funkci, avšak s ohledem na rozsah, tradici a teoretickou rozmanitost antropologického myšlení na Západě mohou působit až neadekvátně či nedůstojně. V tomto kontextu je vydání českého překladu knihy Thomase Hyllanda Eriksena *Co je antropologie?* (v překladu Marka Jakoubka a Lenky J. Budilové) mimořádně přínosným počinem. Eriksen patřil k nejvýraznějším současným antropologům a je dlouhodobě znám i českému čtenáři nejen jako autor kvalitních textů, ale také jako badatel se silným veřejným hlasem. Jeho terénní výzkumy na Mauriciu a v karibské oblasti položily základy pro jeho pozdější práce věnované etnicitě, nacionalismu a globalizaci; v posledních letech se pak intenzivně zabýval otázkami environmentální krize a klimatické změny, které chápal jako zásadní výzvu pro sociálněvědní myšlení. Právě tato kombinace klasické antropologické erudice, dlouhodobé terénní zkušenosti a schopnosti reagovat na aktuální společenské problémy dává Eriksenově knize zvláštní váhu: nabízí totiž jasný, čtivý a zároveň konceptuálně přesný způsob, jak představit antropologii širšímu čtenářskému okruhu, aniž by sklouzávala k trivializaci nebo k úzkému (či naopak příliš širokému) pojetí oboru.

Knihy je členěna do dvou částí. První představuje základní přístupy antropologie a načrtává, jak tento obor formuluje své otázky i analytické nástroje. Úvodní oddíl *Proč antropologie?* vykládá, v čem spočívá specifikum antropologického pohledu, jenž relativizuje vlastní náhled a pomocí srovnávání odhaluje skryté předpoklady sociálního jednání. Následující kapitola věnovaná *klíčovým konceptům* seznamuje čtenáře s ústředními kategoriemi – osobou, společností a kulturou – a ukazuje, jak tyto pojmy umožňují strukturovat porozumění významům, vztahům i institucím. Sekce o *terénním výzkumu* přibližuje praktiky dlouhodobého pobytu ve studované komunitě: od obtížného navazování kontaktů přes zúčastněné pozorování a rozhovorové techniky až po reflexi etických dilemat, která tato činnost vyvolává. Oddíl nazvaný *Teorie* následně shrnuje hlavní konceptuální rámce moderní antropologie a ukazuje, jak funkcionalistické, strukturalistické, interpretativní či praxeologické přístupy napomáhají uspořádat empirická data do srozumitelného analytického celku.

Druhá část knihy představuje tematické okruhy, na nichž se ukazuje, jak antropologická perspektiva funguje v praxi. Kapitola o *reciprocitě* rozpracovává různé modalities výměny – od generalizované přes vyrovnanou po negativní – a představuje, jak tyto mechanismy zakládají závazky, udržují soudržnost či vytvářejí mocenské nerovnováhy. Oddíl věnovaný *příbuzenství* představuje šíři příbuzenských systémů a sňatkových strategií a zdůrazňuje, že rodinné vazby jsou nejen biologické, ale i symbolické a institucionálně regulované. Následující sekce o *přírodě* upozorňuje, že hranice mezi „přírodním“ a „kulturním“ není univerzální, nýbrž kulturně konstruovaná, a ukazuje způsoby, jimiž lidé propojují prostředí s ekonomikou, technologií a symbolickými významy. Kapitola věnovaná *myslení* analyzuje různorodé způsoby kategorizace a symbolických klasifikací a připomíná, že i zdánlivě iracionální logiky mají v daném kulturním kontextu svou vlastní racionalitu. Závěrečná sekce o *sociální identitě* se soustřeďuje na procesy, jimiž se identity konstituují v sociálních interakcích, jak se prolínají různé kolektivní příslušnosti a jak mohou být zdrojem spolupráce, vymezování i konfliktu.

Eriksen při výkladu teoretických a konceptuálních základů antropologie systematicky navazuje na klasické antropologické dědictví, aby ukázal, že mnohé z toho, co je dnes vnímáno jako přínos sociologické teorie – například Bourdieuhovo pojetí praxe – bylo v antropologii artikulováno již dříve. Ilustrativním příkladem je odkaz na práci *Elements of Social Organization* (1951) Raymonda Firtha, k níž Eriksen konstatuje:

Lidé se k normám často vztahují spíše volně a k tomu, aby vůbec mohli jednat, musí improvizovat a činit vlastní rozhodnutí. Normy totiž nikomu neposkytují dostatečně podrobné pokyny k tomu, jak se zachovat v konkrétní situaci, a navíc není nijak neznámé, že lidé neplní očekávání, která z norem vyplývají. Za účelem popisu skutečných interakcí ve společnosti zavedl Firth pojem sociální organizace, aby ilustroval rozdíl mezi abstraktní sociální strukturou a reálnými procesy interakce. (s. 94)

Takový důraz na situovanost jednání, improvizaci a dynamiku sociálních vztahů ukazuje, že obvyklá kritika antropologických konceptů – podle které údajně homogenizují realitu a zbavují aktéry aktérství – je do značné míry nepřiměřená.

Přestože je kniha „až komicky krátká“ (s. 17), dokáže autor mimořádně zdařile představit základní antropologické premisy, přístupy i tematické okruhy. Určité vychýlení z tohoto standardu však představuje část věnovaná příbuzenství, která místy pracuje s nadměrně zjednodušujícími tvrzeními. Platí to například pro obecnou tezi, že „většina společností přemýšlí o příbuzenství a pokrevních vazbách podobným (byť zdaleka ne stejným) způsobem...“ (s. 131), či pro výklad, podle něž „(t)ermín ‚rodina‘ obvykle odkazuje k domácnosti...“ (s. 139). Výloženě problematicky působí pasáže týkající se role biologie při konceptualizaci příbuzenství – například tvrzení, že „(k)ulturní představy o významu biologie pro příbuzenství existují téměř všude...“ (s. 146). Podobně i věta „Needham, Schneider a antropologové, kteří šli v jejich stopách, mají tendenci považovat biologickou komponentu v příbuzenství za skutečnost, ovšem takovou, která má význam pouze do té míry, do jaké jí lidé připisují význam“ (s. 144) by vyžadovala zpřesně-

ní. „Biologická“ dimenze totiž vůbec nemusí být součástí aktérské perspektivy; skutečnost, že ji takto chápe (západní) badatel, z ní ještě nedělá relevantní rámec pro samotné aktéry. Zařazovat ji mezi aktérské kategorie proto představuje formu etnocentrického zkreslení – přitom právě tato kritická pozice byla klíčovým prvkem argumentace samotného Davida Schneidera, na něhož se text odvolává.

Jak tedy na základě Eriksenovy knihy upravit způsob, jímž antropologii představujeme nezasevěnému aktérovi? Antropologie vychází z předpokladu, že „sociální realita je utvářena zejména a především prostřednictvím vztahů mezi jednotlivci a skupinami, do nichž náleží“ (s. 30), a proto „... nejmenší jednotkou, kterou antropologové zkoumají, není izolovaný jedinec, ale vztah mezi dvěma jednotlivci“ (s. 130). Předmětem bádání nejsou individuální myšlenkové procesy samy o sobě, ale sociální dynamika, v níž se tyto vnitřní obsahy jednání manifestují. Ve skutečnosti „spočívá úkol antropologického výzkumu v odkrývání představ zkoumaných osob, identifikaci jejich vztahu k sociální praxi, zjišťování relativní stability nebo míry změny, k níž v dané společnosti dochází, stejně jako toho, jak jsou tyto představy a praxe propojeny se strukturálními prvky a kulturními vzorci, jež nelze bezprostředně pozorovat“ (s. 150). Eriksen připomíná, že antropologii strukturují tři základní okruhy otázek: co nutí lidi dělat to, co dělají; jak jsou společnosti či kultury integrovány; a do jaké míry se způsoby myšlení liší či podobají napříč kulturami (s. 106–107). Antropologie se zároveň

zabývá tím, jak lidé chápou svět kolem sebe, přičemž klade důraz na sílu symbolů a narativů; věnuje se rovněž otázkám, co činí sociální život pravidelný a předvídatelný a jak může být zdrojem jistoty, zdůrazňujíc při tom význam důvěry a reciprocity (s. 207).

Distinktivním znakem antropologie je její specifická metodologická praxe založená na dlouhodobém zúčastněném pozorování, které vytváří kvalitativně odlišný typ poznání, než jaké poskytují standardní sociálněvědní techniky konstrukce dat. Eriksen připomíná, že „etnograf by měl žít s lidmi, které zkoumá, participovat na jejich každodenních aktivitách a během toho provádět systematické pozorování“ (s. 36), a proto se má výzkumník „setkávat (...) s informátory v každodenních situacích“, neboť antropologové „se snaží lidi pozorovat a hovořit s nimi v rámci běžných situací, spíše než navozovat umělé či „experimentální“ situace“ (s. 70). Důsledkem je, že „(a)ntropologové nevěří bezvýhradně tomu, co lidé říkají, chtějí totiž pozorovat i to, co lidé skutečně dělají. (...) (V)erbální výpovědi na jedné straně a lidské jednání na straně druhé představují dva kvalitativně odlišné typy dat“ (s. 74), tím spíše, že „existuje celá řada otázek, na které neexistuje buď žádná, nebo žádná platná verbální odpověď“ (s. 75). Zároveň však Eriksen upozorňuje, že „ve většině sociálněvědních výzkumů, včetně těch antropologických, nacházíme příliš mnoho verbálních dat a příliš málo informací pocházejících z pozorování“ (s. 83). Terénní výzkum je přitom „interpretační aktivitou; není možné pozorovat svět přímo bez předporozumění, které vytváří rámec pro interpretaci čehokoli, co člověk vidí a slyší“ (s. 103), a právě proto je „klíčovým konceptem (...) kontext“, neboť fenoménu „porozumíme pouze s ohledem na je-

ho dynamický vztah k dalším fenoménům“ (s. 65). Tento důraz na kontextualitu odpovídá Eriksenovu přesvědčení, že řada „badatelů, včetně autora těchto řádků, je skeptická, pokud jde o rozlišování mezi popisem a analýzou, protože (antropologická) analýza nevyhnutelně začíná (etnografickým) popisem, a vlastně již samotným pozorováním“ (s. 66). Analýza je tedy nedílně propletena s empirickým materiálem, přičemž „(t)eorie poskytuje rámec, směr a v neposlední řadě naznačuje, na co se při práci v terénu zaměřit“ (107).

Pokud však přijmeme Eriksenovo pojetí antropologie – a důvody k tomu jsou přesvědčivé –, vyvstává otázka, do jaké míry je takto pojatá antropologie dnes ještě skutečně provozována. Nejde přitom primárně o neznalost či nevyužívání antropologických teorií a konceptů ani o jejich průnik se sociologickým myšlením. Hranice mezi obory jsou v oblasti teorie dlouhodobě neostré a autoři typu Pierra Bourdieua či Bruna Latoura mohou být – v závislosti na perspektivě – chápáni stejně dobře jako sociologové i jako antropologové. Teoretická substituce či inspirace zde nepředstavuje problém; naopak je výrazem produktivní interdisciplinarit, která je vlastní i západní antropologické tradici.

Závažnější posun lze sledovat v oblasti metodologie, konkrétně v postupném upozadění zúčastněného pozorování jako dominantní výzkumné techniky. Tento posun má řadu strukturálních důvodů: dlouhodobý terénní výzkum je náročný na čas i financování, produkuje výstupy s velkým časovým zpožděním a obtížně se slučuje se současnými institucionálními očekáváními kontinuální publikační produkce. Namísto vztahově a kontextově zakotvené práce v terénu tak stále častěji nastupují různé formy dotazování aktérů vytržených z jejich každodenních interakcí, bez delšího sdílení sociálního prostoru a bez vytváření vztahů, které by umožňovaly zachytit implicitní dimenze jednání. Výzkum se přitom nezřídka zaměřuje na „aktéry“ vymezené vnější sociální kategorií namísto na skupiny, které jsou provázány skutečnými sociálními vztahy.

Eriksenova kniha tak nepředkládá obraz antropologie v její faktické aktuální praxi, ale spíše artikuluje ideál oboru, jenž zůstává silně přítomen v jeho sebereflexi, avšak v každodenním výzkumném provozu je realizován stále méně často. Pokud bychom z běžné charakteristiky antropologie odstranili důraz na specifickou metodu a na studium relačně ukotvených sociálních světů, pak by se rozdíl mezi antropologií a jinými sociálními vědami skutečně rozplýval. Právě v tomto ohledu může být Eriksenova syntéza čtena jako implicitní výzva k reflexi, zda ještě hovoříme o antropologii v silném epistemologickém smyslu, nebo spíše o tematicky definované podobě obecného sociálněvědního bádání.

Ondřej Hejnal

Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Praha

ohejnal@gmail.com